

Bevezetés

Az uralkodó neoliberális közgazdaságtan megkérdőjelezhetetlen gazdaságonológiai fundamentumnak tekinti a piacgazdaságot, s ezzel a redukcióval és általánosítással nagyon szerény mozgásteret hagy annak a közgazdaságtani gondolkodásnak, amely a gazdálkodás egészét a koordinációs mechanizmusok kellő árnyaltságával szeretné megragadni. Kísérletet teszünk a gondolkodási karanténból való kitörésre. A világgazdasági kihívások egyre sürgetőbben vetik fel, hogy a közgazdaságtan visszatérjen arra a gazdaságtörténeti pontjára, ahol zsákutcába futott a nyugati gazdaságszerveződés, s vele a közgazdaságtan. Az útvesztés – nem előzmények nélkül – Angliában a XVIII - XIX. század fordulóján következett be; rámutatunk azokra a peremfeltételekre, amelyek "összeálltak", s a mai napig – minden nyomasztó következmény (természet pusztulása, a társadalmi együttélési viszonyok összezavarodása, az emberi psziché torzulása) ellenére – folytatják világhódító útjukat. A kezdetek és a nyomukban kibontakozó világgazdasági folyamatok bemutatása után a túlélés reményét jelentő, az uralkodó közgazdaságtanon túlmutató gazdaságszerkezeti osztályozást írunk le, beszélni fogunk: a mindennapi élet gazdaságáról, az emberléptékű és a nem-emberléptékű piacgazdaságról, végül a kapitalizmusról (braudeli értelemben).

A gazdálkodás formái

A XX. század egyik legjelesebb gazdaságtörténészének F. Braudelnek munkásságában megkülönböztetett szerepet kapott az általunk előtérbe állított kor. A XV - XVIII. század úgynevezett anyagi kultúráját vizsgálta, s ráadásul kutatásait kiterjesztette az egész világra. Ez az alapállás merőben szembe került az uralkodó történelemírással. Több okból is. Elsőként arra kell felhívni a figyelmet, hogy szakít az európa-centrikussággal. Második sajátosságként azt kell kiemelni, hogy a hétköznapi anyagi életet igyekszik feltárni; az esetleges, parciális közelítések százéves távlatokban olyan strukturális változásokat hoztak felszínre, amelyek a hosszú távú ciklusok alapját jelenthetik. Harmadik lényeges vonása Braudel alapállásának, hogy szakít a történelmi „fejlődés” egymásra következő korszakaival (a feudalizmus, a kapitalizmus, a rabszolgaság stb. esetenként jól megfér egymás mellett). S végül, rendkívül termékenyítőnek látjuk az anyagi kultúra XV - XVIII. századi elemzésének azt a tanulságát (ami a későbbiekben a kiindulást jelentette), hogy a gazdaság egésze három – *egymásba fonódó* – nem abszolutizálható síkon értelmezhető:

1. a mindennapi élet anyagi kultúrájának szintjén, 2. a piacgazdaság szintjén (a helyi piacok, a hálalók, a boltosok, a kézművesek, a háziipar adásvételei, távolsági kereskedelem stb.) és 3. a kapitalizmus szintjén (nagyvárosok, a börze, a nemzetközi pénzügyi tranzakciók, világkereskedelmi centrumok stb.). 1. A hétköznapi anyagi élet világa, – tágítsuk ki – az életvilág⁴⁶⁴ az etikai, családi, autonóm, a barter-piaci stb. koordinációk szövevényén alapul, nyilván az etikai bír dominanciával. 2. A piacgazdaság szintjén a helyi piacok etikai normái közötti kompetitív piac játssza a főszerepet. Érdemes megkülönböztetést tenni: a. beszélhetünk emberléptékű és b. nem-emberléptékű piacról. Ha a személyességen alapuló csereközösségek határát átlépi az árú, akkor beszélünk nem-emberléptékű piacról. Pl. ha a faluközösségen belül adom el az almát, akkor az emberléptékű piac, ha a kereskedő felvásárolja tőlem az almát és más országba szállítja, akkor nem-emberléptékű piacról van szó. Mindkét piac esetén a kereteket adó bürokratikus koordináció is jelen van. 3. A kapitalizmus - *braudeli értelemben* - a monopóliumok, a koncessziók, az oligopoliumok világa, tehát az agresszivitás, a destrukció⁴⁶⁵ árnyalatait hordja magán az oligopolpiaci koordináció. Ne feledkezzünk

⁴⁶⁴ Az életvilágon értve a családot, a lakóhely világát, ahol az egyes ember képesséspotenciálja, a társadalmi identitást jelentő entitások (nyelvi, etnikai, vallási stb. hovatartozás) és a társadalmi elismerési formák egyaránt helyet kapnak.

⁴⁶⁵ A monopóliumok, oligopoliumok világa a kulturális diverzitás ontológiai attribútumát tagadja, így joggal beszélhetünk – hosszú távon – destrukcióról.

meg a három, illetve négy szint gazdasági súlyáról sem. A XVIII. század utolsó harmadáig (mások a XIX. század első harmadának végéig tolják ki ezt a határt) a mindennapi élet gazdasága és az emberléptékű piacgazdaság adta a termelés döntő részét, itt foglalkoztatták a munkaerő 80-95 %-át a nyugati országokban is. Az ipari munka előtérbe kerülésével, tehát a tömegtermelés megjelenésével kezdődik meg a szerkezeti átrendeződés, a nem-emberléptékű, majd a kapitalista gazdaság javára. Az 1. táblázatban összefoglaljuk a braudeli gazdálkodási formák sajátosságait. Napjainkban a mindennapi élet gazdaságát – mivel súlya rendkívül nagy eltéréseket mutat a világon – nem az összgazdasági teljesítmény részeként kezeltük, hanem a másik három forma összteljesítményével (amit 100%-nak vettünk) vetjük össze, kb. 50% talán jól kifejezi a mindennapi élet gazdaságának a súlyát. Vegyük észre, az elmúlt több mint kétszáz év alatt a gazdaság szerkezetében jelentős változások álltak be; úgy is fogalmazhatunk, hogy ma minden a "fejetetejére" áll, a mindennapi élet és az emberléptékű piacgazdaság teret vesz, a nem-emberléptékű piacgazdaság és a korporációk világa pedig egyre nagyobb teret nyer. Az 1. táblázatban feltüntettük az egyes gazdálkodási formák domináns koordinációit és a legfontosabb gazdálkodási helyszíneket. A fordulat gazdaságtörténelmileg pontosan lehatárolható. Kb. félezer év érlelte meg a gátszakadást, ami Angliában következett be. Az előzmények között a reneszánsz, a reformáció, a karteziánusi fordulat, a zseni századának (XVII. sz.) és a felvilágosodásnak szellemi erjesztő hatását kell kiemelni, gyakorlati vonatkozásban az előkészületeket Portugália, Spanyolország, az itáliai városállamok (Genova, Velence) és a németalföldi városok (Antwerpen és Amszterdam) végezték el. A szintézis, a végső forma Angliában született meg.⁴⁶⁶

Megnevezés		Mindennapi élet gazdasága	Piacgazdaság		Kapitalizmus
			Emberléptékű	Nem-emberléptékű	
Koordináció		Családi	Piaci-etikai	Piaci-agresszív-bürokratikus	Bürokratikus-agresszív
Gazdasági súly	XVIII. sz.	90-95%	6-3%	2-1%	2-1%
	XXI. sz.	50%(?!)	8%	60%	32%
Gazdálkodás helyszínei		Háztartás, jobbágytelek, háziipar	Helyi piac, házalók, boltok, kézművesek, háziipar, barterpiac	Nagyvárosok, börze, világkereskedelmi centrumok, nemz. pénzügyek	Koncessziók világa, monopóliumok világa

1. táblázat: Braudeli gazdálkodási formák⁴⁶⁷

Anglia előtérbe kerülése

A közgazdaságtan elmélettörténete a XV - XVI. századot a korai, a XVII - XVIII. századot a kései merkantilizmus címszó alatt tárgyalja. Természetesen a nyugat-európai abszolutisztikus uralkodók gazdaságpolitikáját vannak hivatva összefogni ezek a fogalmak. Amint keresni lehet a feudalizmus általános modelljét, úgy lehet keresni ennek a kornak, nevezhetjük alvókapitalizmusnak (ezúttal nem

⁴⁶⁶ Lásd részletesen: Somogyi Ferenc: *Gaia könnyei és az emberitőke-állományok strukturális zavarai*. Emberi tőke, környezeti problémák és a HRM. MTA VEAB konferencia 2013. október 26. Veszprém. A konferenciakötet megjelenés alatt.

⁴⁶⁷ Lásd: Braudel, F.: *A kapitalizmus dinamikája*. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1983.

braudeli, tehát konvencionális értelemben) is az elvont leírását. A feladat nem könnyű, a gazdaságtörténet, az elméletlörténet ezt úgy oldja meg, hogy XIV. Lajos Franciaországának neves miniszteréhez, J. B. Colberthez köti – talán nem is alaptalanul – az ideális merkantilizmus gazdaságpolitikájának kimunkálását. A részletekbe bonyolódva viszont felszínre kerülnek a merkantilizmusnak azok a változatai is, amelyek – ezt utólag láthatjuk csak – a történelmi változásoknak dinamikát adtak. Ne feledjük! A portugál, a spanyol katolikus abszolutizmus, a színes észak-itáliai városállamok (köztársaságok, fejedelemségek, királyságok), az úgyszintén árnyalt német fejedelemségek, királyságok (kamerálistizmus), a németalföldi köztársaság, az angol alkotmányos monarchia, s nem beszélve az elhúzódozó középkori (feudális) alakzatokról Kelet-Európában, vagy a világ más tájain, pl. Ázsiában, gondoljunk a sztyeppei nomád, az iszlám, a bizánci feudalizmusok utóéletére, az ázsiai termelési módra. Ez utóbbiak ezernyi politikai-kulturális árnyalat forrását jelentették. Maradjunk Európában. A gazdaságtörténészek szerint az együttállásban a sajátosságok esetenként hangsúlyossá váltak, gazdagsághoz, gazdasági hatalomhoz vezettek. Ebből a szempontból az észak-itáliai városállamokat a németalföldi városállamok, majd Anglia követte (később Angliát az Amerikai Egyesült Államok). Anglia egyik sajátossága abban van, hogy államhatalmi szerveződése (alkotmányos monarchia) bizonyult a legalkalmasabbnak, hogy történelem mélyáramlatainak – amelyek Anglián túli erőket jelentenek – utat adjanak. Anglia együtt tudja kezelni a braudeli mindennapi életet, a piacgazdaság két változatát és a kapitalizmust. A világgal többnyire kényszerből, önmagával meggyőződésből el tudta fogadtatni a gyarmati birodalom, majd a globalokrata libertinus oligarchák létjogosultságát, ad abszurdum pozitív szerepét, miközben szellemi háttere, akár az államelmélet (J. Locke, Th. Hobbes, D. Hume stb.), akár a piacgazdaság (benne, de elhallgatva a braudeli kapitalizmust) egyeduralgódo apologetikáját adták (A. Smith, D. Ricardo, J. S. Mill, később A. Marshall, J. M. Keynes).

Térjünk vissza az újkor, a kapitalizmus (tágon) megszületésének korszakához. Anglia XVI. század eleji alkotmányos berendezkedése szinkronban volt a kontinens legtöbb abszolutisztikus monarchiájával. A XVII. század politikai beháborúiban vallási, örökösödési, nemzeti és gazdasági érdekek egyaránt szerepet játszottak; az abszolutisztikus monarchia, a parlamentáris köztársaság, a katonai diktatúra (Cromwell) egyaránt egzisztált, de a végeredmény fontos: kialakul az alkotmányos monarchia. A zsenik százada (XVII.) Angliában súlyos belső társadalmi háborgásokkal volt terhelt, de említésre méltó eseményt, érdekellentétet nem jegyez fel a történelem, amikor Anglia külpolitikájáról, illetve külgazdaságáról van szó. A közös nemzeti érdek a gyarmatosításban, a rabszolgatartásban, a nemzet háborúinak felvállalásában felülírja az Anglikán Egyház és a puritanizmus, a presbiteriánusok és az independensek szembenállását. Ugyanígy a wighek (kereskedelmi, ipari, banki nagypolgárság és az „új” földesurak, a presbiteriánusok) és a toryk (landlordok; a konzervatív földbirtokosok) harcát, nem különben a protestánsok és a katolikusok, royalisták és a polgáriak stb. küzdelmét. Az 1651-es hajózásról hozott törvényt, az első számú rivális, a Holland Köztársaság ellen fogalmazódott. A hollandiai hajósok a világkereskedelem fuvarosai voltak, ráadásul az egyedi hering halászati technikájukat (a Brit-szigetek közelében) is sérelmesnek találták az angolok. A törvény rendelkezett, hogy Európán túlról származó árukat csak angol hajók hozhatnak Angliába, az európai országok (értsd: elsősorban Hollandia) csak saját áruikat szállíthatták saját hajón Angliába. Szigorú protekcionista gazdaságpolitikai lépés a hajózási törvény, mint ahogy a flottaépítési program is, amely 40 új hajót bocsátott a vízre. Minden más riválissal szemben (portugálok, spanyolok, dánok) a feltörekvő, de valójában Anglia után kullogó Franciaországgal lépett szövetségre, olykor háborúkat is vállalva. Az angol történelem sajátossága, hogy valójában a vallási, a gazdasági és a szellemi elitek egymás között vívták harcukat. Cromwell independensei között a kezdeti időkben ugyan megjelent a kispolgárság és a kelet-angliai jobb módú szabad parasztság is, de a belharcokban lemorzsolódtak, illetve leváltak (radikalizálódtak). 1649-ben lefejezik I. Károlyt, s Anglia jogilag köztársasággá válik, 41 tagú államtanács gyakorolja a tényleges hatalmat. Az 1640-es évek végén súlyos gazdasági válság bontakozott ki, a levellerek, (egyenlősítők) követeléseire választás elé állították Cromwellt, illetve az államtanácsot, a City pénzemberei mellé álltak, noha a City szemben állt a köztársasággal. A birtoktisztítások (bekerítések – clearing of estates) közben rendületlenül folytak; előzményként: a XV

- XVI. században a hűbéri kíséretnek feloszlatásával felszabaduló földek juhlegelőkké alakíthatók, ezt szolgálja az ager publicus kisajátítása, a királyi birtokok elkötyavetyélése, a skót clan tulajdon elbitorlása, az egyházi birtok elvétele, a gyarmatok kirablása, s ezt erősíti a már tőkés formában működő (tulajdonos-bérlő-földnélküli paraszt) mezőgazdaság, amelynek járadéka újabb területek meghódítását szolgálta. 1646-ban eltörlik a nemesi földtulajdon feudális jogon alapuló kötelezettségeit, a copyholderek feudális függősége még fennmaradt.⁴⁶⁸

Az alkotmányos monarchia politikai arculata zaklatott, ellentmondásos lépések sorozataként nyeri el azt a keretrendszerét, amelyek közepette Anglia a XVIII. század végére világhatalommá válik. A politika megtalálja a gazdaság sikerességének céljait, szabályozási eszközeit, intézményeit. Az utóbbiak között kiemelkedik az angol bankrendszer kialakulása, kivált az Angol Bank alapítása (1695). A banktól egyrészt az államadósság konszolidálását (természetesen a háborúk, s most már a Franciaország elleni konfliktusok okozták a túlköltségeket), másrészt a City aranyműveseinek szélsőséges kamatviszonyainak eltörlését (a kamatlábak 33-80% között is voltak), harmadrészt a bank által kibocsátandó bankjegyekből értékstabilizációt vártak a potenciális ügyfelek.⁴⁶⁹ Az Angol Bank alapítása III. Vilmos (1688-1702) uralkodása alatt történik, mint ahogy az ő „uralkodásához” kötődik a Bill of Rights, az alkotmányos királyság alapokmányának megszületése, amely a parlament hatáskörébe utalja a királytól függetlenített törvényhozói, bírói és végrehajtó hatalmakat.⁴⁷⁰

A világgazdaság átrendeződése

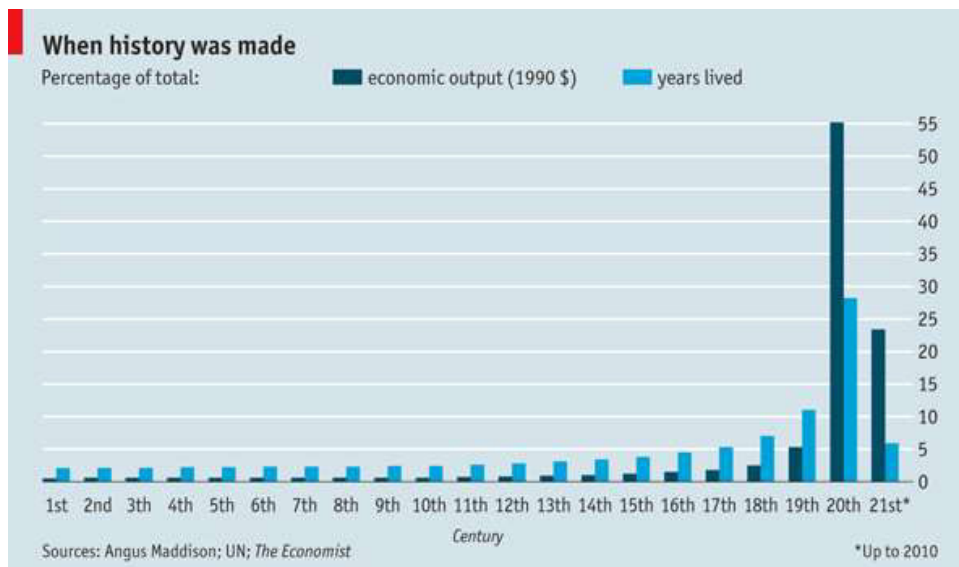
A korszellem, és maga Colbert is úgy vélte, hogy „a gazdasági erők, a pénzmennyiség, a hajószám végső összege állandó Európában, az egyik államnak gazdagodása csak a másik süllyedése árán történhetik.”⁴⁷¹ Pontosan a XVI., még inkább a XVII. század igazolja, hogy a vezető szerep változása nem jár együtt a „megelőzött” szükségszerű hanyatlásával. A korábbi évszázadokról ez nem mondató el. A technológiai változás általános, a világgazdaság egészére, vagy jó részére kifejtett hatékonysági szint emelkedése éppen a vizsgált időszakig nem érvényesült. Az 1. ábra pontosan jelzi, hogy a világgazdaság 2010 évében a világ összermeléséből az első 13 század közel azonos arányban részesedett, ugyanez mondható el a reneszánsz után a XIV - XVIII. századoknál is, az utóbbi etap utolsó 200 éve készíti elő azokat a változásokat, amelyek a XIX - XXI. század exponenciális növekedéséhez vezettek. Érdemes felhívni a figyelmet, hogy a XX. századig egyes századokban leélt évek számát (lélekszám és az átlagos várható élettartam szorzata) követték a gazdasági változások, a XX. században viszont a gazdaság teljesítményének aránya a vizsgált 2010 évben kiemelkedő mértékről árulkodik (55%). Pontosan erre a fordulatra keressük a választ, amikor a prekapitalizmus századaiban vizsgáljuk a démiurgoszt jelentő okokat. Lásd a 1. ábrát! A XX. század nemcsak azért jelent fordulópontot, mert a gazdaság teljesítménye vált túlsúlyúvá, hanem a növekedés léptéke is rendkívüli. A XXI. század első tíz éve is arról árulkodik, hogy a fordulat folytatódik. Angus Maddison számításai nyilván módszertani korlátokkal terheltek, de legyenek bármekkorák is tévedései, arról, hogy az évszázadonként leélt életek és az 1990-es bázison becsült GDP-arányok hogyan alakultak az elmúlt 2010 évben, nagyon is elgondolkodtató táblázatot állított össze.

⁴⁶⁸ Itt és a továbbiakban is konkrét történelmi időpontokat, eseményeket, szereplőket az Egyetemes történelmi kronológia I. című kötetből vesszük át. Csató Tamás – Gunst Péter – Márkus László: *Egyetemes történelmi kronológia I. Tankönyvkiadó*, Budapest, n. a. 236.

⁴⁶⁹ Homonnay Farkas: i. m. 89. Az okok tartalmilag is átfogalmazottak.

⁴⁷⁰ Csató Tamás – Gunst Péter – Márkus László: i. m. 242.

⁴⁷¹ Hajnal István: i. m. 412.

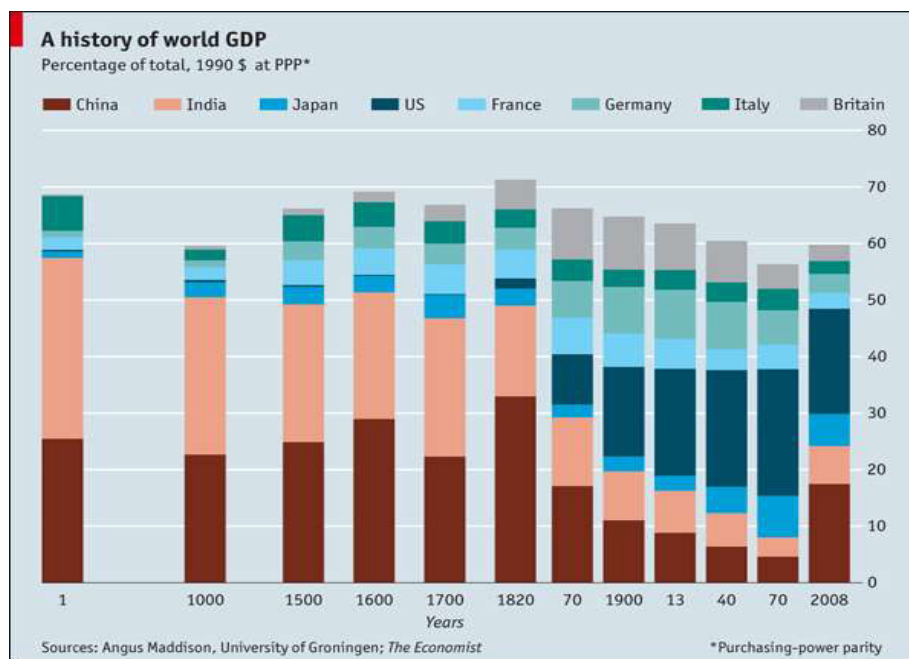

1. ábra: A leélt évek és a gazdasági teljesítmény aránya a világon az elmúlt 2010 évben⁴⁷²

A 2010 évben termelt anyagi javak 55 %-át a XX. században állították elő, 2001 és 2010 között ez a szám máris 23%. A 2010 év alatt századonként leélt évek számának aránya a XVII. század közepén mutat emelkedést, majd a XVIII - XIX. század fordulóján indul meg a meredek növekedés, a XX. században a leélt évek száma a 2010 év leélt éveinek számához viszonyítva kb. 28%, 2001 - 2010 között ez a szám máris 6%. Nem kell különös prófétai képesség ahhoz, hogy belássuk, a világ végzetesen elanyagiasodott, a természet energiáit, ásványkincseit, szerves erőforrásait az organikus természetből kiszakítja és művivé teszi. A XX. századi fordulat előrevetíti a tárgyi kultúra lopakodó csődjét, mert miközben egyre grandiózusabb, egyre sebesebb, egyre tömegszerűbb technika⁴⁷³ vesz körül bennünket, e nyomasztó művi világ megsemmisítette a természet elemi reprodukciós köreit, összezavarta legtöbb régióban az elemi társadalmi együttélési formákat, s végkifejlethez érkezve az emberi psziché harmóniájának megbontásán ügyködik. A XVIII. század második felében ezermesterek, asztalosok, technikusok, parókakészítők, lakatosok, pályatévészett papok s néhány bánya- és hadmérnök stb. révén útjára indított technikai forradalom alig száz év után – a vasutak megépítése vezette fel ezt a gazdasági expanziót – a robbanómotorok és az elektronika pedig végletesen és végzetesen átépítette a világot. S ebben a világban – mily paradox – a teremtő, aki maga is (bár különös) természeti lény, nem találja helyét. Az ember nem pusztán a természettől szakította el magát, de egyenlőtlen vagyoneelosztása okán a döntő többség – kb. 90% – nem rendelkezik művi teremtményeivel, így nem csoda, hogy idegenül érzi magát ebben a rendszerben. Jelentős átrendeződés következett be az elmúlt kétszáz évben.

⁴⁷² Medison, A.: *Quantifying history*. UN: The Economic, jun 28th 2011. 13:08 by The Economist online www.economist.com/blogs/.../2011/.../quantifying-histor.. [2014.04.12.]

⁴⁷³ Martin Heidegger jellemzi ezekkel a jelzőkkel korunk technikáját. Lásd: Hermann, F-W. von: *Technika, politika és művészet a Beitröge zur Philosophie-ban*. Megjelent: Fehér M. István (szerk.) (1991): *Utak és tévutak*. Előadások Heidegerről. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991.

2. ábra: A világtermelés megoszlása az elmúlt 2008 év alatt⁴⁷⁴

Krisztus születésétől a XIX. század elejéig a világtermelés – összehasonlítható vásárlóerő-paritáson – több mint 50 %-át Ázsia adta (Kína, India, Japán), az angol akkumulációs lavina megindulása a világgazdaság termelési súlypontját jelentősen áthelyezte a világon. A XIX. században Angliához, illetve Nagy-Britániához csatlakozik az Amerikai Egyesült Államok, Franciaország, Németország és Olaszország, a világtermelés kb. 40 %-át adják, miközben a három ázsiai óriás részesedése visszaesik 15%-ra. A XX. század végétől 2010-re ismét jelentős fordulat áll be. Lásd a 2. ábrát! Miközben a 200 éves liberális szellemi áramlat ciklusa elérkezik a pangás időszakába (ez a neoliberalizmus közel 30 évét jelenti, R. Reagan (elnökségének ideje: 1981-1989) és M. Thetcher (elnökségének ideje: 1979 - 1990) fellépésétől a 2008. évi pénzügyi válságig számíthatjuk ezt a korszakot, a világtermelés arányai jelentősen megváltoznak, 2010-ben Kína, India, Japán a világtermelés 30 %-át adja, s a hanyatlásnak indult nyugat (USA, Nagy-Britannia, Franciaország, Németország, Olaszország) szintén 30 %-ban részesedik a világ összes gazdasági teljesítményéből.⁴⁷⁵

A Föld-civilizáció útvesztése – az angol pioneer-ek

A mindennapi élet gazdasági súlyát azzal is érzékeltetni lehet, hogy hányan dolgoznak a mezőgazdaságban. Európa összlakossága a XVI. század közepén kb. 45-50 millió fő, a XVII. század közepén kb. 100 millió fő, 1800-ban 187 millió fő, s ezt követően – a világnépességével összhangban – exponenciális növekedés indult meg. A világ össznépessége 1800-ban kb. 906 millió, 1850-ben 1171 millió, 1900-ban 1608 millió, 1950-ben 2400 millió, napjainkban pedig 7200 millió (2014). Nagy-Britannia népessége 1801-ben 10,7 millió, 1850-ben 20,9 millió, 1801-ben a népesség 60%-a vett

⁴⁷⁴ Medison, A.: *Quantifying history*. UN: The Economic, jun 28th 2011. 13:08 by The Economist online www.economist.com/blogs/.../2011/.../quantifying-histor.. [2012.04.12.]

⁴⁷⁵ Lásd: Ritholtz, A.: *History of world GDP*. August 17th, 2010, 3:00 pm www.ritholtz.com/blog/2010/08/history-of-world-gdp/ Lásd továbbá: *The world's shifting centre of gravity*. jun 28th 2012, 14: 34 by The Economist online www.economist.com/blogs/graphicdetail/.../daily-chart-1... [2014.04.12.]

részt elsődlegesen az élelmiszer-termelésben.⁴⁷⁶ „S bár a mezőgazdaságban foglalkoztatottak tényleges száma a XIX. század közepéig továbbra is növekedett, de az arány egyenletesen csökkent a XIX. század eleji kb. 36%-ról a század közepi kb. 22%-ra (az abszolút szám akkor volt a legnagyobb), majd a XX. század elején 10%-ra.”⁴⁷⁷ Az élelmiszer-termelésben dolgozók az ipari forradalom korszakában, tehát a XVIII. és a XIX. század fordulóján kb. 60%-ról 22%-ra esett vissza, a kritikus fordulat tehát bekövetkezett. A relatív csökkenés mellett egyrészt vegyük figyelembe, hogy legtöbb esetben az élelmiszertermelés mellett bedolgozói tevékenységet is végeztek, másrészt a főtevékenységben nem élelmiszer-termeléssel foglalkozóknak is volt mezőgazdasági kötődése, s a „mindennapi élet” gazdaságán természetesen nemcsak mezőgazdasági tevékenységét kell érteni.

A kapitalizmus „megrendelése” a reneszánsz, a reformáció és a felvilágosodás szellemi erjesztő közegében teremtették meg az emberléptékű csereközösségen túllépő munkaadó vállalkozók (verlegerek), kereskedők kontrollálatlan innovációs hajlandóságát, amihez a gépszerezők, bádigosok, autodidakta mérnökök – a szellemi ernyedtség közegében – szenvedélyesen csatlakoztak. Az ipari forradalmat megelőző innovációk sokaságát a szakirodalom három csoportba fogja össze, a gépek, az energia-források és az új anyagok terén történtek a legjelentősebb változások.⁴⁷⁸ A textiliparban indult meg az akkumulációs lavina, a gyapjúipar kezdeti elsőségét a XIX. század húszas éveiben már átveszi a pamutipar. A kisebb műhelyekben, zsellérportákon munkakiadó rendszerben dolgozók mellett megjelentek a gyárüzemű fonodák. A termék összetétele, a befektetett tőke mennyisége, a foglalkoztatottak aránya 1780-és 1830 között exponenciális növekedést mutat. Pl. 1760-ban Anglia 2,5 millió font nyersgyapotot importált, 1787-ben a nyersgyapot-fogyasztás 22 millió font, 1833-ban a fogyasztás 366 millió font.⁴⁷⁹ Az expanzió természetesen felölelte a teljes termelési vertikumot, 1813-ban 2400, a folyamatos növekedés mellett 1833-ban 100000 működő szövőgépet tartottak számon. A közlekedés, az emberi és az állati erőt felváltó gőzerő hajtotta masinák követelték a bányászat és a kohászat lépéstartását is. A XVI. és a XVII. században a kohászat fa, illetve faszén igényei letarolták az angliai erdőket, miközben a bekerítések következményeként szaporodó juhnyájak – a juh sajátos legelési technikája révén⁴⁸⁰ – az eróziókat (szélnek, víznek) „engedték át” az angol középhegység hegyoldalait. 1750 előtt Anglia jelentős nyersvas-behozatalra szorult (Svédországból, Oroszországból), 1780 után robbanásszerűen emelkedett a vastermelés és a kivitel (az export 1814-ben 57000 t, 1852-ben 1036000 t), 1848-ra az ország majd kétmillió tonnát olvasztott, vagyis többet, mint a földkerekség más részei együttvéve.⁴⁸¹ Természetesen a szén felhasználása a multiplikáció mentén alakult, 1800-ban 11 millió, 1830-ban kb. 22 millió szentet fogyasztott Nagy-Britannia gazdasága. A gőzenergia előretörése ellenére a XIX. század elején az angol ipar energiaigényének több mint 50%-át a vízkerék szolgáltatta. D. S. Laudes levonja a következtetést: „A szén és a gőz ennél fogva nem csinálhattak Ipari Forradalmat.”⁴⁸² A megjegyzés arról árulkodik, hogy Laudes is abba a hibába esik, hogy ad absurdum szeretné megragadni az expanzió okát, megfogalmazásunkban a nyugati civilizáció zsákcúzába rohanásának hátterét. Magunk is fontosnak tartjuk ezt a kérdést, törekszünk is behatárolni az okokat, de arról szó sem lehet, hogy a redukció kísértése elragadjon bennünket.

A textilipari multiplikáció, s a nyomában járó kohászat, gépgyártás elképzelhetetlen lett volna az új anyagok (savak, lúgok, ragasztók, fehérítő szerek stb.) megjelenése nélkül. A jelenségre okvetlenül fel kell hívni a figyelmet, mert ezen a bázison rugaszkodik el száz évvel később a szénhidrogének

⁴⁷⁶ Az adatok forrása Cameron, R.: *A világgazdaság rövid története. A kőkorszaktól napjainkig*. Mecenas Könyvkiadó, Budapest, 1994. 127., illetve 237., 209. A becslések nagyon jelentősen eltérnek, abban minden demográfus egyetért, hogy a világ népesedése a XVIII. század közepétől exponenciális növekedést mutat.

⁴⁷⁷ Uo. 209.

⁴⁷⁸ Lásd: Laudes, D. S.: *Az elszabadult Prométheusz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986. 119-175.

⁴⁷⁹ Uo. 70.

⁴⁸⁰ A juh nem harapja, hanem a foga közé vett füvet húzva elszakítja azt, laza talaj esetén gyökerestől tépi ki a füvet, s ezzel az eróziókat, szélnek "megkönnyíti" a dolgát.

⁴⁸¹ Uo. 139. A számadatokat D. S. Laudes könyvéből vesszük át.

⁴⁸² Uo. 144.

alapuló, a műanyagokat az emberiségre szabadító vegyipar. Itt Ch. Tennaut fehérítőporának (klór oltott mészből abszorbeálva) termelési adatait említjük. 1810-ben 239 tonna, 1825-ben 910 tonna 1850-ben 5719 tonna. (Anglia/Nagy Británia világgazdasági forradalmát lásd a 2. ábrán!) A világ össztermelésében az angliai ipari forradalom eredményeként felborult a világgazdaság rendje. Anglia a XIX. században valóban a világ ipari műhelyévé vált, maga után húzva az európai nagy nemzeteket (francia, német, olasz s feltámasztott az óriást, az Amerikai Egyesült Államokat). Az ábráról az is leolvasható, hogy a XXI. század – ha befejeződik a jelenlegi tendenciák mellett – vissza állítaná Ázsia hagyományos súlyát.

Összefoglalás

A fejetejére állt világ talpára tud-e állni? Az 1. táblázatban jeleztük, hogy a mindennapi élet gazdaságának és az emberléptékű piacgazdaságnak a rovására egyre nagyobb teret nyer a nem-emberléptékű piacgazdaság és a korporációk világa. Bonyolódjunk a részletekbe. Közelítésünk rendezőelvét a Rendszer (értsd: gazdaság és politikum) és az életvilág leírásával adjuk meg.⁴⁸³ Lásd a 2. táblázatot! Az életvilág a társadalom legfontosabb integráló és mintafenntartó erőit fogja át. Elemei: 1. az innovációt és az adaptációt lehetővé tevő tanulási készség, 2. a csoportidentitások (a család és a nemzet érdemel megkülönböztetett figyelmet), és 3. a társadalmi elfogadtatási forma (a thümosz). Az alig több mint kétszáz év alatt bekövetkezett metamorfózis fundamentál-ontológiai alapelveket zúzott szét, s a társadalom legelemibb reprodukciós köreit veszélyezteti. A tanulási készségek változása ellehetetlenítette az individuális tudást, s nyomasztóan óriásira duzzasztotta a kollektív tudást, miközben – mely paradoxon – az uralkodó társadalomszerveződés, a liberalizmus az ego-nak határtalan kibontakozást ígér. A tehetetlen, kiszolgáltatott ego áll szemben az arctalan, mindent bekebelező intézményekkel, egyre többször nemzetek feletti szervezetekkel.

A valamikori nagycsalád, faluközösség oltalmát élvező egyén napjainkban a "világfaluban" ugyancsak magára maradt, "egytagú csoportot" alkot. Csányi Vilmos ettől az "apró", "személyes globális reprezentációtól" várja, hogy létrehozza az "új humanitást, egy új, autonóm embert".⁴⁸⁴ Kételyeinknek adnánk hangot, az egytagú csoportot olyan degradációs folyamat végeredményének tekintjük, ahol az ember ember volta látszik maholnap megkérdőjeleződni.

Megnevezés	Mindennapi élet gazdasága	Emberléptékű piacgazdaság	Nem-emberléptékű piacgazdaság	Kapitalizmus
1. Domináns tanulási készség	Magas színvonalú individuális tudás, alacsony színvonalú társadalmi tudás.		Alacsony színv. individ. tudás, magas színv. társ. tudás.	Indiv.tudás életképtelen. Társ. tudás létromboló
2. Domináns csoportidentitás	Nagycsalád, faluközösség.		Málladozó család, város (bűn fészkei)	„Világfalú”; egytagú csoport.
3. Domináns elfogadtatási forma (thümosz)	Társadalmi státusz; születéssel adott. Tehetségek: szakralitás felé.		Munkaerőárúpiacon; emberierőforrás-menedzsment	Kvazi munkaerőárúpiacon; manipuláció-menedzsment

2. táblázat: Az életvilág jellemzői

⁴⁸³ A gazdaság, a politikum és az életvilág input-output viszonyát J. Habermas: A kommunikatív cselekvés elmélete (ELTE Jegyzetkiadó, Budapest, 1985.) című műve alapján fejlesztettük tovább, figyelembe vettük a természet és a társadalom input-output folyamatait is. Lásd: Józsa László - Somogyi Ferenc: A magyar közgazdaságtan útkeresései – 2013. Valóság, 2013. 6. sz. 21. o.

⁴⁸⁴ Csányi Vilmos: *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest, 1999. 291.

Az életvilág harmadik eleme (thümosz) sem értékelhető a tradicionális emberi kultúra értékkörén belül; a munkaerő-áru-piacon való szereplés, a manipulációra való alkalmasság lett az uralkodó társadalmi elfogadtatási forma. (A legújabb empirikus felmérések szerint munkaerő-felvételkor három "képességre" figyelnek a humánerőforrás menedzserek: bizalmat sugalló megjelenés(?!), elfogadható számítógépes felhasználói ismeret (?!) s az angol nyelv tudása, az utóbbi szinte már az emberinek alig nevezhető kommunikáció színvonalat súrolja.)

A Rendszer első elemeként a politikumot ragadjuk meg a 3. táblázatban. A társadalomszerveződésben egyeduralomra jutott a globalokrata libertinus technofasizmus.⁴⁸⁵ Globalokrata, mert egy rendkívül szűk oligarchia szorgalmazza, libertinus, mert a klasszikus liberalizmus minden alapelvét valójában felszámolta, s olyan nagytechnikára épít, amely tökéletesen kielégíti és egyben a társadalomtól elvárja, hogy érvényesüljenek a fasizmus lényegi vonásai (antiindividualizmus, világkorporativizmus).

A rendszer politikai legitimitását a média manipulációs technikái révén, s némi anyagi élvezetek biztosításával érik el.

Megnevezés	Mindennapi élet gazdasága	Emberléptékű piacgazdaság	Nem-emberléptékű piacgazdaság	Kapitalizmus
Hatalomszerveződés	Abszolutisztikus monarchia Szakrális autonómia		Nemzeti királyság Liberális demokrácia	Globalokrata libertinus technofasizmus
Lojalitás alapja	Morál		Szokás-maradványok, félelem	Kondicionáltság; testi élvezetek kielégítettségi szintje

3. táblázat: A politikum jellemzői

Az "új világ" gazdasági rendjét öt jellemzővel ragadjuk meg. Lásd a 4. táblázatot! Az elmúlt kétszáz év alatt a munkamegosztás olyan méreteket öltött, hogy jelenlegi formájában teljesen cél- és értelemnélkülinek tekinthető az egyén szempontjából. Közvetlenül, de még számos közvetítő tényezőt is figyelembe véve az egyén kezei közül ép termék, alkotásnak tekinthető produkció nem kerül ki. (A mindennapi élet tevékenységétől, némi mezőgazdasági és kézműves foglalatosságtól most eltekintünk!)

A gazdálkodás domináns koordinációs mechanizmusa a pejoratív értelemben vett hatalmi viszonyokon, tömegmanipuláción alapul. A transz- és multinacionális vállalatok, a korporációk a nemzetgazdaságok szabályozási szférájával, a nemzetek feletti szervezetek révén el tudják fogadtatni stratégiájukat. Az utóbbi intézmények valójában eleve a korporációk szolgálatában állnak, így nem véletlen, hogy az agresszív koordinációt nevezzük meg, mint domináns szabályozási metódus.

Harmadik sajátosságként a jövedelemelosztás metamorfózisát neveznénk meg. A felmérések egybecsengenek: az írott történelem nem emlékezik olyan korra, ahol olyan fokú jövedelmi és vagyoni egyenlenség alakult volna ki mint napjainkban.

Éppen az angol akkumulációs gátszakadás helyezte előtérbe a rákos daganat módjára burjánzó nagytechnikai rendszereket. A lakatosok, parókakészítők, asztalosok stb. ipari forradalma idestova

⁴⁸⁵ Lásd erről: Somogyi Ferenc: A nyugati civilizáció válsága a spekulációs és hitelválság tükrében. Valóság, 2014. n.a. sz. - megjelenés alatt.

kétszáz év óta zúdítja az emberiségre az emberléptéket (nagy, sebes, tömegszerű) vesztett technikai rendszereket, amelyek maguk alá látszanak gyűrni a természetet, kivált az emberi természetet. Haszonélvezőik mindezt fátumként kívánják elfogadtatni, noha egyik sem szükségszerű, mivel merőben történelmi időben keletkezett produktumok csupán.

Megnevezés	Mindennapi élet gazdasága	Emberléptékű piacgazdaság	Nem-emberléptékű piacgazdaság	Kapitalizmus
Munkamegosztás	Szerves	Szervetlen, felparcellázó	Értelem és célnélküli	
Koordináció	Családi	Piaci	Agresszív	
Döntési-cselekvési attitűd	Kooperáló, altruista, lemondó, önmegtagadó; rivalizáló	Egoista, rivalizáló	Agresszív, destruktív	
Jövedelem-elosztás	Tradicionális	Határtermelékenység szerint	Monopolisztikus önkény szerint	
Technika	Emberléptékű, kézhezálló	Erőgépek	Emberléptéket meghaladóan gyors, nagy, tömegszerű	
Vil.gazd.-hoz való viszony	Patriotizmus	Nem egyenrangú nemzetek, cégek harca; kettősmérce	Nemzetek feletti szervezetek: protektorátusok	

4. táblázat: A gazdaság jellemzői

S végül ötödikként kiemeljük a világgazdaság metamorfózisát. A XIX. század végén a világ termelésének alig több mint 4%-a került exportálásra, napjainkban ez a szám meghaladja a 20%-ot. A világkereskedelem nyomában támadó negatív externáliák önmagukban elegendőek, hogy a föld-ökoszisztéma reprodukciós köreit végzetesen lepusztítsák. Erről érdemben sem a kézikönyvek, sem a politikai pártok, sem társadalmilag releváns civilszervezetek nem beszélnek. (Az utóbbiak a nyilvánosságból kizártak.)

Összefoglaló

Az uralkodó neoliberais közgazdaságtan a piacgazdaságot tekinti gazdaságtan alapjának, noha az valójában soha nem létezett. A dolgozat annak eredt nyomába, hogy a mikor és hol következett be az az úttévesztés, amely a nyugati civilizációt és az általa megfertőzött világgazdaságot a planetáris káosz előszobájába terelte.

A dolgozat felhívja a figyelmet, hogy – mutatis mutandis – az útelágazásig vissza kell fordulni az emberi civilizációnak, ha a napirendre került végzetes planetáris megrázkódtatásokat túl kívánja élni. A vizsgált kor elemzése látványosan feltárta, hogy az új közgazdaságtannak vissza kell térni a sok ezer, tízezer éves tradícióhoz, nevezetesen: az anyagi termelés a mindennapi élet gazdaságán és az emberléptékű piacgazdaság bázisán kell, hogy felépüljön, s vissza kell szorítani a nem-emberléptékű piacgazdaságot és a transz- és multinacionális társaságok által létrehozott hatalomgazdaságot.

Felhasznált irodalom

- Cameron, R.: *A világgazdaság rövid története. A kőkorszaktól napjainkig.* Mecenas Könyvkiadó, Budapest, 1994.
- Csató Tamás – Gunst Péter – Márkus László: *Egyetemes történelmi kronológia I.* Tankönyvkiadó, Budapest, n. a.

- Csányi Vilmos: *Az emberi természet*. Vince Kiadó, Budapest, 1999.
- Fehér M. István (szerk.) (1991): *Utak és tévutak*. Előadások Heideggerről. Atlantisz Kiadó (Medvetánc), Budapest, 1991. Hermann, F-W. von: *Technika, politika és művészet a Beitröge zur Philosophie-ban*.
- Hajnal István: *Az újkor története*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1988.
- Hamvas Béla: *Scientia Sacra*. Magvető Könyvkiadó, Budapest, 1988.
- Homonnay Farkas: *Banktörténet. A fizetéstörténet fejlődése Babylontól napjainkig*. Officina Kiadó, Budapest, 1946.
- Józsa László - Somogyi Ferenc: A magyar közgazdaságtan útkeresései – 2013. *Valóság*, 2013. 6. sz.
- Laudes, D. S.: *Az elszabadult Prométheusz*. Gondolat Könyvkiadó, Budapest, 1986.
- Medison, A.: *Quantifying history*. UN: The Economic, jun 28th 2011. 13:08 by The Economist online www.economist.com/blogs/.../2011/.../quantifying-histor.. [2014.04.12.]
- Mill, J. S.: *Principles of Political Economy*. II. kötet, The Colonial Press, London, New York, 1900.
- Ritholtz, A.: *History of world GDP*. August 17th, 2010, 3:00 pm www.ritholtz.com/blog/2010/08/history-of-world-gdp/ Lásd továbbá: The world's shifting centre of gravity. jun 28th 2012, 14: 34 by The Economist online www.economist.com/blogs/graphicdetail/.../daily-chart-1... [2014.04.12.]
- Somogyi Ferenc: A nyugati civilizáció válsága a spekulációs és hitelválság tükrében. *Valóság*, 2014. n.a. sz. - megjelenés alatt.